

Bíró-Balogh Tamás

„Megajándékozott egy kötetével”

Radnóti dedikációi mint életrajzi források*

1. Az első dedikációból

Radnóti életének tragikus végkifejlete visszavetül indulására is, és már a felnőtté és költővé válás egyik meghatározó pillanata, a Szegedre érkezés és az egyetemi tanulmányok megkezdése is „emlékezetes” eseménnyé lett az akkori társak memoárjaiban. A valóság azonban – számos példa mutatja – sokszor ellentmond az emlékeknek, vagy legalábbis pontosítja azokat.

Az 1930-as év szeptemberére többen is visszatekintettek. Különös módon mindannyiuk múltidézésében szerepel egy egyáltalán nem szokványos esemény: Radnóti az első alkalommal dedikált nekik. Ez az egybevágás pedig „óhatatlanul is szinte parodisztikus képet fest a fiatal költőről, akinek a táskájában mindig van néhány példány a kötetéből, és az első szembejövőnek dedikál egyet. Büszke volt kötetére, amely azt bizonyította, elsősorban önmaga előtt, hogy költő. De a dedikálás a kapcsolatteremtés eszköze is volt. Egyedül érkezett Szegedre, nem voltak ismerősei. Radnótinak helyet kellett szereznie az egyetemi közösségben, ahová társainak java részénél idősebben, kerülő utakon, különbözőzeti érettségivel került. Helyét a bölcsészdiákok között költő voltával tudta biztosítani magának.”¹

Az egyik Műkoll-tag, Tolnai Gábor így emlékezett vissza a neki írt dedikáció történetére: „[Radnóti-val] 1930 szeptemberének végén szorítottunk először kezét. [...] Mindössze néhány perc telhetett el első kézfogásunk után, amikor kicsiny aktatáskájából elővett egy példányt verskötetéből, a közel fél évvel azelőtt megjelent Pogány köszöntőből, és dedikációt írt bele. A dedikáció ekként hangzott: »Tolnai Gábornak öreg barátsággal«. Pár percnyi barátság után, így: »öreg barátsággal«. Évekkel később élcélődéseink gyakori tárgya lett ez a dedikáció.”²

Tolnai Gábor hagyatéka jelenleg nem kutatható, így sajnos szavait nem lehet ellenőrizni, s meg kell „elégedni” az általa közölt szövegrészlettel. Lényegét, a korántsem szokványos dedikálási eseményt és a nem szokványos ajánló szöveget azonban a hasonló emléktörténetek „hitelesítik”.

* Jelen dolgozat egy nagyobb munka részlete, előtanulmánya.

1 Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz.* Bp., 2005. 172.

2 Tolnai Gábort idézi: Ferencz Győző: i. m., 172.

Mint például egy másik Múvkoll-tag, a később Radnóti egyik legjobb barátjává lett Ortutay Gyula visszaemlékezése, aki szerint az első találkozás és az első dedikálás így történt: „Áldogáltunk a rektori hivatal (akkoriban quaesturának nevezték) folyosóján. [...] Lepedőnyi beiratkozási lapommal némán álltam az ijedten, tétován kérdegető elsőévesek közt [...] Mellettem egy alacsony, vékony csontú, kissé görbe tartású kolléga állt, ugyancsak hallgatagon. [...] Nem ismertem az egyetemről, pedig a kezében bölcsészkar lap volt. [...] Ismeri azokat a Szegedi Fialalokat? – Nékem tetszett, hogy egy elsőéves az akkor bontakozó mozgalmunk felől faggat, s atyai pártfogással közöltem: – Hogyne ismerném, alapító tag vagyok magam is. De miért érdekelné ez önt golya létére?

A kérdésben rejtlő sértésre ügyet se vetett, gyorsan kinyitotta aktatásakáját s kiemelt egy vékony füzetnyi verseskötetet, a Pogány köszöntőt megkérdezte a nevem, s a félrehallott t betűt gondosan kijavítva szép írásával ezt: »Ortutay Gyulának kollegiális üdvözzellet Radnóti Miklós« – s odaírta a dátumot is.”³

Ortutay maga is utalt arra, hogy ez a találkozás sajátosságánál fogva kínálta magát, hogy anekdotává váljon. „Sokat tréfálkoztunk Miklóssal első találkozásunkról, s végül anekdotává stilizáltuk, általánosítottuk”, vezette be Ortutay a történetet, s még azt is hozzátette, hogy „valahogy így történt”.⁴ A dedikációt illetően is nemegyszer éltek a fikcionalizálás lehetőségével: „az már csak az anekdota kerekességéért történt, hogy később ő is, én is úgy meséltük a történetet, hogy a kötetét nyomban első találkozásunkkor öreg szeretettel dedikálta. Nem, ez nem igaz: csak a hűvös kollegiális üdvözzellet szerepel a kötetben, de így kezdődött barátságunk s kapcsolata rajtam keresztül hamarosan az úgynevezett Szegedi Fialalokkal.”

Hogy az Ortutay és Radnóti által mesélt történetben a „kollegiális üdvözzellet” éppen „öreg szeretettel” formulára módosult, nyilvánvalóan nem véletlen, s nagyon is Radnóti valós dedikálási szokásán alapul – tehát valószínűsítő „kerékítéssel” éltek. Közvetlenül talán éppen a Tolnai Gábornak adott dedikáció készítette őket erre, lélektanilag ez megmagyarázható lenne. Mindenesetre az több példával is igazolható, hogy Radnóti „szerette új ismerőseit öreg barátainak nevezni, vagyis sokat számított neki a két ember között pillanatok alatt fellobbanó vonzalom”.⁵

Ortutay azonban, az emlékező önirónia mellett, a célból, hogy a bevallottan anekdotaszerű történet hitelességét megerősítse, megjegyezte: „A könyvet ma is őrzöm.” Azaz a dedikációt nem emlékezetből rekonstruálta, hanem az eredetiről reprodukálta – mégis „pontatlanul” idézte. A fennmaradt dedikáció ugyanis csak majdnem egyezik a visszaemlékezésben adott szöveggel (abban azonban teljesen, hogy Radnóti jól láthatóan először valóban rosszul, Ortudaynak írta a címzett nevét). Az ajánlást Ortutay ugyanis bár pontosan, de csonkán közölte. A teljes változat így szól:⁶

Ortutay Gyulának / kollegiális üdvözzellet / Radnóti Miklós / Szegeden, 1930. október 1.

3 Ortutay Gyula: *Szegedi évek*. In: Uő.: *Fényes, tiszta árnyak*. Bp., 1973. 186–187.

4 Kiemelés tőlem: BBT.

5 Ferencz Győző: i. m., 226.

6 Őrzi az ELTE Néprajzi Intézetének Könyvtára. Másolatáért köszönet Molnár Szilviának.

Nem véletlen, hogy Ortutay visszaemlékezésében éppen a dátumot hagyta le. Az egyetemi beiratkozás ugyanis a dedikáció keltezésénél jóval korábban, 1930. szeptember 12-én volt. Az ellentmondás kétféleképpen oldható fel. Radnóti vagy nem az első találkozáskor, a rektori hivatal előtt sorban állva dedikálta Ortutaynak a könyvet, vagy az első találkozás nem a beiratkozásnál történt. Azaz Ortutay a Radnóti-val kitalált „fiktív” dedikációt látszólag előbb bevallotta és „leleplezte”, valójában ismét „anekdotává stilizálta.”

Van azonban ellenpélda is. A kétes hitelességű visszaemlékezései miatt is kissé feledésbe merült Berczeli Anzelm Károly így idézte fel az első találkozást: „Radnóti Miklós 1930-ban, egy nyár végi napon keresett föl”, és „mikor becsöngetett hozzám, egy csomó könyvvel a hóna alatt, azt hittem, valami könyvüagnök alkalmazkodik nálam. [...] Persze hamarosan kiderült, hogy ifjú költőtársról van szó, akit felvettek a szegedi egyetemre, s a hóna alatt szorongó könyvek sem eladásra valók, mert azok első verseskötetének, a Pogány köszöntőnek példányai, s ő is azért jött, hogy egyet – bemutatkozásul – átnyújtson nekem.”⁷

Berczeli azonban nem közölte a dedikációt, pedig az – utólagos ismeretében kijelenthető – megerősítő hatással lett volna a visszaemlékezésre, dátumával ugyanis alátámasztja Berczeli korábban kétesnek tűnő állítását: „Úgy emlékszem, hogy Szegedre érkezése után engem tisztelt meg legelőször látogatásával”. Az ajánlás így szól:⁸

Berczelly Anzelm Károlynak / üdvözlettel őszinte híve / Radnóti Miklós / Szegeden, 1930. szept. 14.

A dedikáció több mindenről árulkodik. Az rögtön szembeötlő, hogy Radnóti pontatlanul írta bele a könyvébe Berczeli nevét (a címzett vélhetőleg éppen emiatt döntött úgy, hogy nem idézi a dedikációt). Ez a tévesztés azonban korántsem véletlen, s nem is Radnóti „hibája”. A személyneveknek ezt a sajátos „felfelé stilizálását” az ún. dzsentroid sznobizmus jelensége magyarázza: a tévesztő a nevet saját használatában a név tulajdonosának – vélt vagy valós – státusához (pl. híréhez, rangjához) „igazítja”. (Ennek legismertebb példája Osvát Ernő nevének elrontása: még irodalomtörténeti tanulmányokban is gyakran látni, hogy a *Nyugat* egykori szerkesztőjét Osváth Ernőnek írják.) Túl azon, hogy a fiatal Radnótinak az új közegbe kerülve „gondja volt” a nevekkkel (hiszen Ortutayét is elvétette), a névrontást Berczeli „költői” híre magyarázza. Az ugyanis, hogy Radnóti Szegeden először őt kereste fel, mintegy elzarándokolva hozzá, „nem volt éppen meglepő, mert – írja Berczeli önérzetesen – akkoriban én voltam a legismertebb »szegedi fiatal«. Három könyvem jelent meg már, melyekről a pesti sajtó is tudomást vett”, és „Radnóti mindenesetre úgy állított be hozzám, mint akiről hallott”.⁹ (Ez utóbbi állítás – bár igaz – mindenképpen tautológia: Radnótinak hallania kellett Berczeliről, különben nem kereste volna fel.)

7 Berczeli A[nzelm]. Károly: *Emlékeim Radnóti Miklósról*. Tiszatáj, 1964. nov. 10.

8 Elkelt a Múzeum Antikvárium XVI. árverésén (2007. dec. 14.) 297. sz. tételként. Köszönet Antal Károly antikváriusnak, hogy az ajánlás szövegét, és a kötet új tulajdonosának, Budai Attilának, hogy a dedikáció fotómásolatát rendelkezésemre bocsátotta.

9 Berczeli A. Károly: i. m.

Másrésről az is jelzésértékű, hogy a kötet nem a bibliofil, illusztrációkat tartalmazó, számozott példányok egyike (bár a gesztus ettől még valódi), az pedig kiváltképp, hogy Berczeli kötetébe a legtartózkodóbb, személytelen „üdvözlettel” formula került. Ez azt mutatja, hogy Radnóti már az első találkozáskor bizonyos distanciát tanúsított Berczeli iránt, és ez a távolságtartás a továbbiakban szintén megmaradt. Radnóti „megézését” igazolja, hogy Berczeli később is „kilógott” a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumából, 1934-ben pedig kizárták.

2. Az „ismert költő” dedikációból

Lengyel Balázs a harmincas évek második felében joghallgató volt Budapesten, de már irodalmárnak készült. Fiatalon bekerült az irodalmi életbe, 1938-tól rendszeresen publikált.¹⁰ Ekkor ismerkedett meg Radnótival is.

„Már nem tudom, hol és hogyan barátkoztunk össze, vagy hogy pontosabb legyen: miért vett pártfogásába – írta később Lengyel Balázs. – Csak azt tudom, hogy 1938 telén felhívott magához, s megajándékozott egy kötetével, a Meredek úttal. Húszéves voltam, az első cikkeimmél tartottam. Ő harminc, és ismert költő: időben, térben kifejezhetetlen távolság. [...] Ott ültünk hát a Pozsonyi úti lakásban, az egyetlen szoba hátsó szegletében. Fifi, a felesége nem volt otthon. – Írtál valamit? – kérdezte. Restelkedve bólintottam rá. [...] Nyúlt a kéziratoméért. Tollal a kezében olvasta, rögtön ajánlgatva javítási javaslatait, pedig elég hosszú írás volt. Amiben megegyeztünk, maga írta bele.”¹¹

A visszaemlékezés szerint tehát Radnóti már az első találkozás alkalmával dedikálta neki egyik, jelen esetben a legutóbb megjelent könyvét. Ez ugyanaz a gesztus, ami induló költő korában is jellemző volt rá: költői lényét is megmutatni és átadni, valamint ugyanakkor dokumentálni, dedikációval „megpecsételni” a kapcsolatot születését. Ráadásul most is – a kölcsönös szimpátiát megérezve – azonnal „barátsággal” ajánlotta verseit, amikor a *Meredek út*-ba ezt írta:¹²

Lengyel Balázsnak / barátsággal / Radnóti Miklós / 1938. december 6.

Később barátság szövődött közöttük. Lengyel Balázs nem minden találkozást örökített meg, viszont éppen a neki írt dedikációk árulkodnak arról, hogy a kapcsolat rendszertelen, alkalmi volt: Radnóti hol régebbi könyveit adta „pótlólag”, hol pedig a legfrissebbeket – késve.

Előbbi esetre példa az 1936-ban megjelent *Járkálj csak, halálraitélt!* című kötetbe 1939-ben írt ajánlás:

Lengyel Balázsnak / baráti szeretettel / Radnóti Miklós / 1939. március 3.

Utóbbira pedig életrajzi magyarázat van: kettejük életpályája ezután ritkán keresztezte egymást. Radnóti – az utolsó behívás előtt – kétszer volt munkaszolgálatban, Lengyel Balázs pedig katonai szolgálatot teljesített, Budapesttől távol.

10 Vö.: Lengyel Balázs: *Origo. Korai írások 1938–1948*. Bp., 2002.

11 Lengyel Balázs: *Radnóti két dedikációja*. In: Uő.: *Két sorsforduló*. Bp., 1998. 243–245.

12 A dedikációkat és a levelet még Lengyel Balázs bocsátotta rendelkezésemre, jóvoltából fénymásolatuk birtokomban.

Azonban miképp az első, úgy Lengyel Balázs az utolsó találkozásukat is megörökítette: „Utoljára egy nappal a német megszállás után, 1944. március 20-án jártam nála. [...] Nehezen beszélünk, a beszédhez is kell a jövő, és Radnóti tudta a sorsát. [...] Nem voltak illúziói. Nekem sem voltak, azért mentem hozzá, hogy iratokat kínáljak neki, ha már, amire igazán szüksége lett volna, búvóhelyet nem tudtam kínálni. Elutasította. [...] S hogy elterelje a beszélgetést, az én dolgaimról kérdezgetett. Mondtam, hogy megnősülök.

Meglepődött, úgy érte a szó... de hagyjuk a hasonlatokat. Neki a bakancs meg a pokróc volt a gondja, s ezért zavarba jöttem – ha kicsit fölöslegesen is. De akkor ő már a könyvei között kutatott. – A Válogatott verseim megvan? – Nincs. Előszedte. – Várj csak, hát az Ikrek hava? – Hosszan keresgélt a könyvespolc alján, az Ikrek hava valahogy nehezen került elő. – Ezeket már kettőtöknek dedikálom. – A hangja meleg volt, a mosolya szerénykedő: – Hadd adjak én is valamit.”¹³

Ezt a történetet veszi át Ferencz Győző is monográfiájában, mint „az első segélynyújtási kísérlet” leírását, amelynek „komoly értéke, hogy világosan megfogalmazta, Radnótinak mire lett volna szüksége: búvóhelyre. És mivel [Lengyel Balázs] pontosan tudta, hogy ezzel szemben ő mit kínálhat, Radnóti elutasításának utólag nem adott semmiféle ideológiai vagy érzelmi magyarázatot.”¹⁴

Az, hogy a visszaemlékezés szerint ekkor kapott dedikációk dátuma más mutat, nem változtat ezen.

Az *Ikrek hava* (1940) című kötetben ugyanis ez áll:

Lengyel Balázséknak / szeretettel / Radnóti Miklós / 1944. április 20.

Az ugyanakkor megjelent *Válogatott versekbe* pedig ez került:

Lengyel Balázséknak / szeretettel / Radnóti Miklós

A legkézenfekvőbb magyarázat az lenne, hogy Lengyel Balázs kontaminált, s az áprilisi találkozás hangulatát és eseményeit emlékezete összevonta a német megszállás kiváltotta történelmi szituációval. Az emlékezet, láthattuk, időnként csalóka. Azonban jelen esetben a dátum nemcsak nem egyezik a német megszállást követő napéval, de nagyon is egyezik egy másik – Lengyel Balázs életében szintén fontos – eseményével.

Lengyel Balázs és az 1942-ben megismert Nemes Nagy Ágnes ugyanis éppen 1944. április 20-án kötöttek házasságot.

Arról nincs információ, hogy Radnóti jelen lett volna az esküvőn, s adta volna ekkor át – nászajándékol – a két kötetet (ekkor viszont nem a felidézett beszélgetés volt az utolsó találkozásuk), de postán is küldhette a házasságkötés napján, sőt még az is elképzelhető, hogy talán a márciusi találkozáskor előre datálta a két kötetet.

Ez egyelőre feloldhatatlan „rejtély”, és Lengyel Balázs halálával vélhetőleg az is marad.

*

13 Lengyel Balázs: *Radnóti két dedikációja*.

14 Ferencz Győző: i. m., 641.

Lengyel Balázs őrzött egy Radnóti-levelkét is, melyet a költő talán az utóbbi dedikációkkal egy alkalommal írt saját névjegykártyájának hátoldalára, s melynek címzettje Szabó-Froreich Antal, a Pharos Kiadó igazgatója volt:¹⁵

Kedves Barátom,

légy szíves e sorok átadójának, Lengyel Balázs barátomnak a max. 40%-kal adni a Pharos kiadványaiból. Köszönöm, ölellek

R. M.

*„A Pharos című bibliofil-kiadót Szécsy János és Szabó-Froreich Antal alapította és tartotta fenn. [...] Ezt a kevés, de nagyon megszürt műsorú kiadványt produkáló kiadót a Szegedi Fiatalok látták el fordítógárdával.”¹⁶ Közéjük tartozott Radnóti Miklós is, akinek három kötetnyi fordítása jelent meg a kiadónál: 1943-ban Huizinga *Válogatott tanulmányok* című kötete és az *Orpheus nyomában* költészeti műfordítás-válogatás, 1944-ben pedig a néger meséket adó *Karuga, a holtak ura*.*

3. Az utolsó dedikációk egyike

A történelem egyre komorabbá válásával Radnóti dedikációi is változtak. Általában elmondható róluk, hogy egyszerűsödtek: Radnóti minden nélkülözhetőt elhagyott belőlük. Filológiai szempontból sajnálható módon a dátumot is; mintha a személyes sors mellett a valós idő elvesztette volna jelentőségét. (A pár kivétel közül éppen a Lengyel Balázséknak szóló, különleges alkalomra írt ajánlás a jelenleg ismert utolsó *datált* dedikáció.)

A dátum elhagyásával az időrend felállítása nehezebbé, egyes esetekben lehetetlenné válik. Fogódzót csak a kötetek megjelenési ideje, vagy – ha van – az életrajzi források jelentenek.

Radnóti első munkaszolgálatának idején, 1940. október 23-án naplójába feljegyzett például egy esetet, amikor megismerkedett egy utással, és az első találkozás alkalmával kötetet ígért neki: *„Az irodában a telefonnál egy nagyszájú, értelmes utász. Lóránt László jön be »mint küldönc« a szobába és üdvözlöl »mint költőt«. Mikor kimegy, az utász csodálkozik. Maga költő? Az, – felelem. Nagyon foglalkoztatja a dolog, látszik rajta. Délután a borbélyt keresem az egyik lakószobában. Ül a szalmáján a délelőtti legény és levelet ír. Hő, itt a költő! – kiált fel, mikor meglát. A borbély beszappanoz, a legény kérdez: Aztán milyen költeményeket tetszik írni? Képzelmeket csak, vagy olyan demokratikusakat? Hogyan? – csodálkozom. Hát ilyen különbség nincs. Hogy gondolja? – Hát úgy, hogy olyan valóságosakat is. De mondjon egy pár szót az egyikből, a legjobból, akkor majd megmagyarázom. – Dehogyan mondok, nem tudok én így, borotválkozás közben. De majd leszerelés után küldök magának egy könyvet. Bár már holnap küldhetnék! – Könyvet?*

15 Címzése a kártya névoldalán: *„Szabó-Froreich Antal igazgató úrnak, / a Pharos kiadónál / V. Rudolf tér 5. III.”* A levél szövege alatti bal sarokban más kézírással (véltetően a fiatal Lengyel Balázséval) egy telefonszám áll: *„426-75”*.

16 Gál István: *Radnóti Miklóssal könyvkiadók házatáján*. In: *Uő.: Bartóktól Radnótiig*. Bp., 1973. 288–306.

Hát könyvet is írt? Hogyne. Sokat. – Kihúzza magát. – És ebből is tetszik pénzt keresni? – Ebből is, de tanár vagyok. A készenlét tiszteletteljes vigyázz-állássá merevedik, de a »nagyszáj« kísért. Úgyse tetszik majd küldeni! – Ha én megígérem, akkor mérget vehet rá. Írja csak fel a címét. No jó, – feleli, csinállok egy névjegyet magának. Csinál is.¹⁷

Az utász valószínűsíthetően valóban kapott könyvet Radnótitól leszerelés után. Ha meg is lenne ez a kötet, az utász „névtelensége” sajnos gyakorlatilag lehetetlenné teszi a beazonosítást. (Ezért persze előfordulhat, hogy Radnóti dedikációinak kevés számú „ismeretlen” címzettje közül az egyik éppen őt takarja.)

Van azonban egy másik dedikáció, amely hasonló körülmények között született. Az *Ikrek hava* egyik példányába Radnóti ezt írta:¹⁸

Vojtkó Pálnak / tisztelettel és szeretettel küldi: / Radnóti Miklós

A kötet 1940-ben jelent meg, azonban bizonyos, hogy a dedikáció későbbi, mert címzettjét Radnóti a második munkaszolgálat alatt ismerte meg.

Vojtkó Pál ugyanis 1942. október 29-én lett Radnóti hadnagya; civilben a Hofer és Schrantz cég tisztviselője volt.¹⁹ Életéről jelenleg ennél többet nem tudunk.

A második munkaszolgálat embertelen körülményeiért személy szerint a parancsnokot, Nemes Koller Pált is felelősség terhelte. És bár Radnóti Miklósné 1942. július 20-án – tehát a bevonulás után nem sokkal – még levélben azt írta róla Sík Sándornak, hogy Koller „nagyon szigorú, de korrekt ember”, aki „remélhetőleg nem is fog megváltozni”,²⁰ ez nem így történt, s a parancsnok, Radnóti későbbi jellemzése szerint már „komisz, gyáva és szadista ember”. Kollert azonban 1942 októberében „egészségi okokból leváltották”.²¹ Az új parancsnok Koller addigi helyettese, Megyeri hadnagy lett, aki „puha, kövér, talpig civil ember”, s az ő megüresedett posztjára érkezett Vojtkó Pál, aki „egy végetnemérő, hosszú hadnagy, kezét-lábát lógatja s ez is civil. Komiszba jár (Koller elegáns volt, akár egy cicomás féreg) és a szobavizitnél megköszönte a szobaparancsnok jelentkezését.”²² A változás átmeneti javulást hozott Radnóti életébe, aki november 8-án ezt jegyezte fel naplójába: „a hangulat enyhült volt. V[ojtkó]. hadnagy teremtette. Mielőtt beengedtek a munkáskaszinó »termeibe«: »Tudják, hogy mint eddig is, élelmiszert és pénzt átvenniök nem szabad.« Elgondolkozott, majd kis szünet után: »Különben mulassanak jól.« – Ezt a mondatot Koller nem mondta volna s a vándorcirkusz talán új állomásához érkezett.”²³

Vojtkó Pál később is megőrizte emberségét. Radnótit 1943. március 16-án a Róbert Károly laktanyában megkínozták. Ezt és ennek következményeit feleségének naplója örökölte meg: „Mik másnap jelentette természetesen az esetet. Óriási felháborodás bent, a Vojtkó Endre [véltetően elírás, helyesen Vojtkó Pál], a parancsnok-

17 Radnóti Miklós: *Napló*. Sajtó alá rend.: Radnóti Miklósné. Bp., 1989. 105–106. – A kiemelés tőlem: BBT.

18 Magántulajdonban. Fotómásolata birtokomban.

19 Radnóti Miklós: i. m., 250.

20 A százigyökerű szív. *Levelek, naplók, visszaemlékezések Sík Sándor hagyatékából*. [Szerk.: Szabó János] Bp., 1993. 256

21 Radnóti Miklós: i. m., 248.

22 Radnóti Miklós: i. m., 249.

23 Radnóti Miklós: i. m., 258.

helyettes részéről, aki igazán nem is katona, hanem egy valódi humanista civil és nagyon szereti Miklóst. Rögtön jelenteni akarja a városparancsnokságon, de az őrmester lebeszéli, meggyőzvéen, hogy kár, csak Miknek lenne nagy baja, elintéznék hadsereg-rágalmazásért. [...] A hadnagy dúl-fúl.”²⁴

Nem tudni, hogy Radnóti mikor küldte „tisztelettel és szeretettel” ajánlott könyvét a parancsnokhelyettesnek. A második munkaszolgálatból 1942 karácsonyán hazaengedték, újévig lehetett szabadságon, ekkor időben irodalmi ügyekkel is foglalkozott, író-költő barátaival találkozott, fordított. Talán ebben a viszonylag „nyugodtabb” pár napban postázta Vojtónak a kötetet, talán az 1943 tavaszán történtek után. Valójában a gesztus és annak oka számít.

24 Idézi: Ferencz Győző: i. m., 565.